

Wioleta Wasil-Rusecka

Uprawnienia w zakresie dochodzenia roszczeń za krzywdę i szkody powstałe w wyniku represjonowania oraz pozbawienia wolności w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (lata 50. XX wieku)¹

Rights to pursue claims for harm and damage resulting from repression and deprivation of liberty during the Polish People's Republic (1950s)

Persons repressed in the Polish People's Republic may base their claims for damages only on the provisions of the Act on the Recognition as Invalid of Judgments Issued Against Persons Repressed for their Activities for the Independent Existence of the Polish State. It is excluded to pursue claims in this respect on the basis of civil law or the Constitution. The basic condition for pursuing a claim is the declaration of invalidity of the decision issued by the authorities of the Polish People's Republic. These rules apply both to those repressed because of the armed struggle and because of the resistance to collectivisation. These claims are not part of the inheritance, but are based on the principle of singular succession.

Keywords: repressed, compensation, Polish People's Republic

Represjonowani w okresie PRL mogą oprzeć swoje roszczenia odszkodowawcze jedynie na przepisach ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego. Wykluczone jest dochodzenie roszczeń z tego tytułu na podstawie prawa cywilnego lub Konstytucji. Podstawowym warunkiem dochodzenia roszczenia jest stwierdzenie nieważności orzeczenia wydanego przez organy PRL. Przepisy te dotyczą zarówno osób represjonowanych z powodu walki zbrojnej, jak i oporu przeciw kolektywizacji. Roszczenia te nie wchodzą w skład spadku, lecz opierają się na zasadzie sukcesji syngularnej.

Słowa kluczowe: represjonowani, odszkodowanie, PRL

Doktorantka ■

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Konstytucyjnego, WARSZAWA, POLSKA ■
wioleta.wasil@sejm.gov.pl ■ <https://orcid.org/0000-0002-6286-1055>

Przedmiot opinii

Opinia dotyczy możliwości dochodzenia roszczeń za krzywdę i szkody powstałe w wyniku represjonowania oraz pozbawienia wolności w okresie Polskiej Rze-

¹ *Opinia prawna dotycząca uprawnień w zakresie dochodzenia roszczeń za krzywdę i szkody powstałe w wyniku represjonowania oraz pozbawienia wolności w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (lata 50. XX w.)* sporządzona 12 marca 2021 r. na zlecenie pisma Prawa i Sprawiedliwości; BAS-WASiE-298/21.

czypospolitej Ludowej (lata 50. XX wieku), a także możliwości ubiegania się o roszczenia wynagradzające krzywdy i szkody wynikłe z pozbawienia wolności z powodu nieterminowego wywiązywania się z obowiązkowych dostaw produktów rolnych. Dodatkowo omówiona zostanie możliwość dochodzenia powyższych roszczeń przez dzieci represjonowanych i pozbawionych wolności obywateli Polski.

Niniejsza opinia nie odnosi się do konkretnego stanu faktycznego, lecz stanowi analizę stanu prawnego pod kątem problemów przedstawionych wyżej. Zaprezentowane w niej stanowisko nie wiąże ani organów władzy publicznej, ani innych podmiotów.

Opinia przygotowana została z uwzględnieniem następujących aktów prawnych:

- ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. 2020, poz. 1740, ze zm.; dalej: k.c.,
- ustawa z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, t.j. Dz.U. 2020, poz. 1820; dalej: ustawa lutowa lub u.u.n.o.,
- ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz.U. 2020, poz. 30, ze zm.; dalej: k.p.k.

Uzasadnienie prawne

Informacje ogólne

Wyrównanie szkód i krzywd związanych z reperkusjami ze strony polskich organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub organów pozasądowych w okresie od rozpoczęcia ich działalności na ziemiach polskich, począwszy od 1 stycznia 1944 r. do 31 grudnia 1989 r., umożliwiają przepisy ustawy z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego.

Prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia od Skarbu Państwa na mocy przywołanej ustawy przysługuje:

- osobom represjonowanym, wobec których stwierdzono nieważność orzeczenia, o którym mowa w art. 1 ustawy lutowej (art. 8 ust. 1 u.u.n.o.),
- internowanym w związku z wprowadzeniem w dniu 13 grudnia 1981 r. w Polsce stanu wojennego (art. 8 ust. 1 u.u.n.o.),
- represjonowanym (mieszkającym obecnie bądź w chwili śmierci w Polsce) przez radzieckie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub organy pozasądowe, działające na obecnym terytorium Polski w okresie od 1 lipca 1944 r. do 31 grudnia 1956 r. oraz na terytorium Polski w granicach ustalonych w traktacie ryskim, w okresie od 1 stycznia 1944 r. do 31 grudnia 1956 r., za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego (art. 8 ust. 2a u.u.n.o.),

- osobom, które w okresie od 1 listopada 1982 r. do 28 lutego 1983 r. pełniły czynną służbę wojskową, do której odbycia zostały powołane za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego (art. 8a u.u.n.o.),
- dziecku matki pozbawionej wolności, wobec której stwierdzono nieważność orzeczenia, które przebywało wraz z matką w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia lub którego matka w okresie ciąży przebywała w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia (art. 8b u.u.n.o.),
- osobom (oraz ich dzieciom), co do których zachodzą przesłanki do stwierdzenia nieważności orzeczenia, jeżeli oskarżonego uniewinniono lub postępowanie umorzono z powodów, o których mowa w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k., i nie zostało prawomocnie zasądzone odszkodowanie i zadośćuczynienie, a osoby te były zatrzymane lub tymczasowo aresztowane (art. 11 ust. 1 i 3 u.u.n.o.),
- osobom (oraz ich dzieciom) pozbawionym życia albo wolności przez organy, o których mowa w art. 1 ust. 1 ustawy lutowej, bez przeprowadzenia zakończonego orzeczeniem postępowania (art. 11 ust. 2 i 3 u.u.n.o.).

W ustawie lutowej przewidziano, że co do zasady uprawnionymi do występowania z żądaniem o odszkodowanie oraz zadośćuczynienie są osoby represjonowane, z zastrzeżeniem, że w przypadku ich śmierci uprawnienie to przechodzi na małżonka, dzieci oraz rodziców. Zanim jednak szerzej o możliwości dochodzenia roszczeń, uwagę należy skierować na kwestię „nieważności orzeczeń”, o której mowa w art. 1 ustawy lutowej, bowiem w wielu wypadkach jest to główna przesłanka warunkująca realizację uprawnień odszkodowawczych.

Nieważność orzeczeń wydanych przez organy reżimu komunistycznego

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy lutowej za nieważne uznaje się orzeczenia wydane przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub przez organy pozasądowe w okresie od rozpoczęcia ich działalności na ziemiach polskich, począwszy od 1 stycznia 1944 r. do 31 grudnia 1989 r., jeżeli czyn zarzucony lub przypisywany był związany z działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego albo orzeczenie wydano z powodu takiej działalności. Za nieważne uznaje się także orzeczenia wydane za opór przeciwko kolektywizacji wsi oraz obowiązkowym dostawom. Przepisy dotyczące uznania orzeczeń za nieważne stosuje się także w przypadku, gdy czyn został popełniony w celu uniknięcia w stosunku do siebie lub innej osoby represji za działalność, o której mowa w przepisie art. 1 ust. 1 ustawy lutowej (art. 1 ust. 2 u.u.n.o.). W dalszej kolejności wskazać należy, że ustawa lutowa wyłącza stosowanie przepisów art. 1 ust. 1 i 2, jeśli dobro poświęcone pozostawało w rażącej dysproporcji do dobra, które uzyskano lub które zamierzano uzyskać, albo sposób działania lub zastosowany środek były rażąco niewspółmierne do zamierzonego lub osiągniętego skutku.

Powyższe wiąże sąd dokonujący rozstrzygnięcia w sprawie stwierdzenia nieważności orzeczenia w taki sposób, że sąd ten przed wydaniem postanowienia

poprzedza je badaniem, na ile zachowanie osoby represjonowanej służyło uzyskaniu niepodległości Polski². W orzecznictwie i literaturze prawniczej wskazuje się, że działalność niepodległościowa obejmuje szerszy zakres czynów niż jedynie walkę zbrojną czy inne akty oporu mające na celu uniemożliwienie lub utrudnienie funkcjonowania organów państwa³. Działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego będą także wszelkie zachowania umożliwiające prowadzenie walki czy oporu. W związku z tym za działalność taką można traktować między innymi rekwizycje żywności, odzieży, uzbrojenia dla oddziału zbrojnego, kwaterowanie oddziałów podziemia niepodległościowego, udzielanie im gościny czy udzielanie pomocy pieniężnej przeznaczonej na utrzymanie związków przeciwstawiających się ówczesnie rządzącym itd.⁴. Dodać należy, że za działalność niepodległościową uważa się działania zarówno w ramach organizacji czy związku (jak w przypadku przynależności do Armii Krajowej⁵), ale także zachowania indywidualne, zmierzające do odzyskania niepodległości⁶.

Działaniami, których nie można zaliczyć na poczet działalności niepodległościowej, były zachowania polegające między innymi na: realizowaniu wolności i praw człowieka, żądaniu lepszych warunków płac, wymaganiu poprawy warunków bytowych, korzystaniu z wolności sumienia i wyznania przez udział w uroczystościach i manifestacjach religijnych, odmowie pełnienia służby wojskowej z powodów religijnych czy przynależności do świadków Jehowy⁷. Krytyczne wypowiedzi pod adresem ówczesnego ustroju politycznego, ośrodka władzy czy jego postępowania także nie są kwalifikowane jako działalność niepodległościowa⁸.

Opierając się na dorobku orzecznictwym, przyjąć należy, że do uznania określonych zachowań za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskie-

² M. Stanowska, *Zakres dopuszczalności stwierdzenia nieważności orzeczenia w postępowaniu rehabilitacyjnym* [w:] *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, t. VII, red. K. Ślebzak, 2014, LEX.

³ *Ibidem*; wyrok SA w Katowicach z 27 lutego 2003 r., sygn. akt II AKa 12/03, OSA 2004, nr 2, poz. 9.

⁴ *Ibidem*.

⁵ W wyroku SA w Katowicach z 12 lutego 2004 r., sygn. akt II AKa 6/04, OSA 2005, z. 2, poz. 15, represjami za działalność niepodległościową uznano represjonowanie za samą przynależność do Armii Krajowej. Przyjęto, że skoro celem przyświecającym Armii Krajowej było przywrócenie suwerenności Polski, to osoby będące jej uczestnikami także realizowały to zadanie.

⁶ Wyrok SA w Katowicach z 13 stycznia 2005 r., sygn. akt II AKa 260/04, LEX nr 147201; K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956*, Katowice 2006, s. 65–66.

⁷ M. Stanowska, *Zakres dopuszczalności*, *op. cit.*; postanowienie SA w Krakowie z 7 kwietnia 1993 r., sygn. akt II AKz 85/93, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 1993, nr 4, poz. 22.

⁸ Postanowienia SA w Krakowie z 13 marca 1997 r., sygn. akt II AKz 12/97, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 1997, nr 2–3, poz. 94; postanowienie SA w Katowicach z 13 sierpnia 2008 r., sygn. akt II AKo 175/08.

go konieczne jest ustalenie, jakie motywy kierowały osobą represjonowaną przy podejmowaniu tych działań⁹. „Bez wątpienia działaniami niepodległościowymi będą takie zachowania, które były efektem świadomego dążenia do urzeczywistnienia niepodległego bytu państwa polskiego. Nie można w żadnym razie zaliczyć do działań niepodległościowych takich zachowań, które były podejmowane wyłącznie dla osiągnięcia korzyści materialnych czy z chęci zemsty”¹⁰.

Odrębną kategorią przyczyn prowadzących do uznania nieważności orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych jest przeciwstawienie się określonym formom polityki rolnej władz komunistycznych. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że zakresem ustawy lutowej objęte zostały nie tylko zachowania ściśle określone w przepisach nakładających na polskich rolników obowiązek dostaw czy inne obowiązki związane z kolektywizacją wsi, z którymi komunistyczny ustawodawca łączył sankcje karne. Inne zachowania wyrażające niechęć wobec polityki rolnej ówczesnej władzy, wypełniające znamiona innych czynów zabronionych, także mieszczą się w zakresie ustawowym¹¹.

Jak wskazano w piśmiennictwie, ustawa lutowa znajduje zastosowanie we wszystkich przypadkach sprzeciwiania się przymusowemu skupowi pldów rolnych, zarówno tych określonych jako „obowiązkowe dostawy” (tak jest np. w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z 9 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach zbóż, gryki, prosa, ziemniaków, siana, słomy, nasion oleistych, strączkowych i strączkowych pastewnych, Dz.U. nr 6, poz. 23.), jak i tych nazywanych „świadczzeniami rzeczowymi” (tak jest np. w dekreście PKWN z 18 sierpnia 1944 r. o wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach zbóż i ziemniaków dla państwa, Dz.U. nr 3, poz. 9)¹².

Stosowanie ustawy lutowej przewiduje się także wobec osób, które zostały skazane w fikcyjnym procesie wytoczonym z powodu rzeczywistego sabotażowania kolektywizacji wsi i obowiązkowych dostaw¹³. Wytoczenie fikcyjnego procesu należy traktować jako represje za manifestowanie swojego sprzeciwu. Podkreślić należy, że uznanie fikcyjności procesu wyklucza sprawstwo zarzucanego przez władze komunistyczne czynu przez osobę ubiegającą się o rehabilitację¹⁴.

⁹ Postanowienie SA w Lublinie z 6 października 2008 r., sygn. akt II AKz 317/08, LEX nr 477841; postanowienie SA w Krakowie z 9 grudnia 1992 r., sygn. akt II AKz 204/92, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 1992, nr 12, poz. 16; postanowienie SN z 20 listopada 1991 r., sygn. akt I KZP 25/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 22.

¹⁰ M. Stanowska, *Zakres dopuszczalności*, op. cit.

¹¹ M. Stanowska, *Wydanie orzeczenia wobec osób przeciwstawiających się kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom* [w:] *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, t. VII, red. K. Ślęzak, 2014, LEX.

¹² *Ibidem*.

¹³ K. Sychta, *Rehabilitacja osób*, op. cit., s. 74.

¹⁴ M. Stanowska, *Wydanie orzeczenia*, op. cit.

Zasady postępowania rehabilitacyjnego

Odnosząc się do zasad postępowania rehabilitacyjnego prowadzonego w sprawach, o których mowa wyżej, wskazać należy, że zgodnie z art. 3 ust. 1 u.u.n.o. postępowanie to wszczynane jest na wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich, Ministra Sprawiedliwości, prokuratora, osoby represjonowanej oraz osoby uprawnionej do składania na jej korzyść środków odwoławczych. W razie śmierci, nieobecności w kraju lub choroby psychicznej osoby uprawnionej wniosek może złożyć także jej krewny w linii prostej, przysposabiający lub przysposobiony, rodzeństwo, małżonek oraz organizacja zrzeszająca osoby represjonowane za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego. Wnioskodawca, jak wskazano w postanowieniu SA w Krakowie z 3 marca 1993 r., sygn. akt II AKz 2/93¹⁵, ma prawo do cofnięcia wniosku o stwierdzenie nieważności postępowania. Działanie to jest wiążące dla sądu, chyba że oświadczenie wnioskodawcy zostało złożone w stanie wyłączającym świadome albo swobodne wyrażenie woli.

Wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia, spełniający ogólne wymogi z art. 119 k.p.k. (co wynika z art. 3 ust. 4 ustawy lutowej dopuszczającego odpowiednie stosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego), składa się do sądu okręgowego lub wojaskowego sądu okręgowego, jeżeli zgodnie z obowiązującymi przepisami w dniu wejścia ustawy w życie (24 maja 1991 r.) jest on właściwy do rozpoznania sprawy o czyn będący przedmiotem tego orzeczenia. Miejscowo właściwy do stwierdzenia nieważności jest sąd, w którego okręgu wydane zostało przez organ pierwszej instancji orzeczenie będące przedmiotem postępowania rehabilitacyjnego. W razie niemożności ustalenia właściwości miejscowej sprawę rozpoznaje sąd okręgowy lub wojaskowy sąd okręgowy w Warszawie (art. 2 ust. 1–3 u.u.n.o.).

Sąd orzeka na posiedzeniu na podstawie akt z postępowania organu, który wydał orzeczenie podlegające stwierdzeniu nieważności (art. 3 ust. 2 u.u.n.o.). Dopuszcza się w miarę potrzeby przeprowadzenie dalszego postępowania dowodowego, gdzie zastosowanie znajdują odpowiednie przepisy Kodeksu postępowania karnego dotyczące postępowania dowodowego i ciężaru dowodu¹⁶. Zgodnie z wyrokiem NSA w Warszawie z 9 sierpnia 2001 r., sygn. akt V SA 3623/00¹⁷, sąd musi samodzielnie dokonać oceny materiału dowodowego, niezależnie od tego, że np. wnioskodawca ma status kombataneta.

Na podstawie postanowienia SN z 6 marca 1997 r., sygn. akt IV KKN 78/96¹⁸, przyjmuje się, że wnioskodawca w postępowaniu rehabilitacyjnym korzysta z uprawnień oskarżonego (z uwagi na charakter badanej kwestii, która dotyczy

¹⁵ „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 1993, nr 3, poz. 36.

¹⁶ Postanowienie SA w Krakowie z 24 czerwca 1992 r., sygn. akt II AKz 78/92, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 1992, nr 3–9, poz. 139.

¹⁷ LEX nr 50160.

¹⁸ „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 5, poz. 15.

odpowiedzialności karnej), dlatego też powinien być reprezentowany przez profesjonalnego pełnomocnika¹⁹. Zgodnie z art. 3 ust. 4 u.u.n.o.: „Jeśli przepisy ustawy nie stanowią inaczej, w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia mają odpowiednie zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania karnego, z tym że udział prokuratora w posiedzeniu o stwierdzenie nieważności jest obowiązkowy. W posiedzeniu ma prawo wziąć udział osoba represjonowana, osoba uprawniona do składania na jej korzyść środków odwoławczych, a w razie śmierci, nieobecności w kraju lub choroby psychicznej osoby represjonowanej, także jej krewny w linii prostej, przysposabiający lub przysposobiony, rodzeństwo oraz małżonek, a ponadto, za zgodą sądu, inne osoby. Z przebiegu posiedzenia sporządza się protokół”.

Podkreślić należy, że zgodnie z art. 4 u.u.n.o. stwierdzeniu nieważności nie stoją na przeszkodzie wykonanie kary, zastosowanie amnestii lub abolicji, akt łaski, przedawnienie i zadośćuczynienie, a także śmierć osoby represjonowanej oraz zawieszenie lub umorzenie postępowania z innych powodów niż te wymienione w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.

Stwierdzenie nieważności orzeczenia jest równoznaczne z uniewinnieniem (art. 2 ust. 1 u.u.n.o.). Na podstawie art. 5 ust. 1 ustawy lutowej na wniosek podmiotów uprawnionych do wszczęcia postępowania o unieważnienie sąd może jednocześnie orzec o podaniu treści postanowienia do publicznej wiadomości w szczególny sposób, np. przez publikację prasową²⁰. Zarówno na postanowienie w przedmiocie nieważności orzeczenia, jak i odmowy podania treści orzeczenia do publicznej wiadomości podmiotom uprawnionym do wszczęcia postępowania rehabilitacyjnego przysługuje zażalenie (art. 3 ust. 3 oraz art. 5 ust. 2 u.u.n.o.). W art. 7 u.u.n.o. postanowiono, że sąd może pozostawić wniosek o wszczęcie postępowania rehabilitacyjnego bez rozpoznania, jeżeli oskarżonego uniewinniono lub postępowanie umorzono z powodów, o których mowa w art. 17 § 1 i 2 k.p.k. Na to postanowienie również przysługuje zażalenie.

Prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia

Sąd stwierdzając nieważność orzeczenia, poucza osoby uprawnione o przysługujących im uprawnieniach do żądania odszkodowania za poniesioną szkodę i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 6 u.u.n.o.). W wyroku SA w Krakowie z 12 kwietnia 2018 r., sygn. akt II AKa 124/18²¹, stwierdzono, że: „Obowiązek pouczenia przewidzianego w art. 6 ustawy lutowej może zostać spełniony poprzez zamieszczenie ogłoszenia w prasie o zasięgu ogólnopolskim i zawiadomienie w ten sposób – ze stosownymi pouczeniami o przysługujących uprawnieniach po stwierdzeniu nieważności orzeczenia”.

¹⁹ P. Cioch, *Unieważnienie orzeczenia skazującego* [w:] *Odpowiedzialność Skarbu Państwa z tytułu niesłusznego skazania*, 2007, LEX.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ LEX nr 2514500.

Zgodnie z art. 8 ust. 1 u.u.n.o.: „Osobie, wobec której stwierdzono nieważność orzeczenia albo wydano decyzję o internowaniu w związku z wprowadzeniem w dniu 13 grudnia 1981 r. w Polsce stanu wojennego przysługuje od Skarbu Państwa odszkodowanie za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę wynikłe z wydania lub wykonania orzeczenia albo decyzji. W razie śmierci tej osoby uprawnienie to przechodzi na małżonka, dzieci i rodziców”. Żądanie to należy zgłosić odpowiednio w sądzie okręgowym lub wojskowym sądzie okręgowym, który wydał postanowienie o stwierdzeniu nieważności orzeczenia, w terminie 10 lat od daty jego uprawomocnienia się (art. 8 ust. 2 u.u.n.o.). W przytaczanym wyżej wyroku stwierdzono, że: „Dokonanie pouczenia przewidzianego w art. 6 ustawy lutowej nie stanowi warunku *sine qua non* rozpoczęcia biegu terminu określonego w art. 8 ust. 2 tej ustawy. Brak jest uzasadnienia dla tezy, że naruszenie art. 6 «wstrzymuje» rozpoczęcie biegu terminu przewidzianego w art. 8 ust. 2, z którego treści wyraźnie wynika, że [...] termin do zgłoszenia żądania odszkodowania i zadośćuczynienia biegnie od daty «uprawomocnienia się» postanowienia o stwierdzeniu nieważności orzeczenia”.

Zgodnie z art. 8 ust. 3 u.u.n.o. w postępowaniu o odszkodowanie i zadośćuczynienie mają odpowiednie zastosowanie przepisy rozdziału 58 Kodeksu postępowania karnego (z wyjątkiem art. 555 – dotyczącym terminu przedawnienia). Wobec tego od wyroku zasądzonego odszkodowanie i zadośćuczynienie przysługuje stronom apelacja, a od wyroku sądu odwoławczego dopuszczalna jest kasacja do Sądu Najwyższego²².

Ograniczenia stosowania przepisu art. 8 ust. 1 u.u.n.o., stanowiącego podstawę prawną ubiegania się o roszczenia odszkodowawcze, przewidziane zostały między innymi w ust. 4 i 5 komentowanego przepisu. Przedmiotowy przepis nie ma zastosowania, jeżeli w wyniku rewizji nadzwyczajnej, kasacji lub wznowienia postępowania prawomocnie zasądzono odszkodowanie, chyba że za jego zastosowaniem przemawiają względy słuszności. Wyłącza się go także w stosunku do osób, których działalność, w okresie będącym podstawą stwierdzenia nieważności orzeczenia albo uznania za nieważne decyzji określonej w ust. 1, stanowiła zaprzeczenie działalności na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego.

Wyjaśnienie pojęcia „odszkodowanie” w świetle regulacji ustawy lutowej przedstawił SN w wyroku z 17 stycznia 2001 r., sygn. akt II KKN 351/99²³. Wskazał, że wykładni tego terminu należy dokonać zgodnie z regułami ustalonymi w prawie cywilnym. Twierdząc, że „w szczególności ma tu zastosowanie przepis art. 361 § 2 k.c., zgodnie z którym naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł, oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzone. Tak więc odszkodowanie, o jakim mowa w przepisie art. 8 ust. 1

²² P. Cioch, *Postępowanie odszkodowawcze* [w:] *Odpowiedzialność Skarbu Państwa z tytułu niesłusznego skazania*, 2007, LEX.

²³ LEX nr 51452.

ustawy [lutowej – dopisek W.W.-R.], obejmuje również korzyści, które represjonowany mógłby osiągnąć w następstwie wykonywania pracy zarobkowej w okresie, w jakim był pozbawiony wolności”.

Odnosząc się zaś do rozumienia pojęcia „zadośćuczynienia” występującego na gruncie ustawy lutowej, przywołać należy między innymi wyrok SN z 13 stycznia 2021 r., sygn. akt I NSNk 3/20²⁴, w którym podobnie jak w przypadku „odszkodowania”, sąd odniósł się do cywilnoprawnego znaczenia tego terminu (art. 445 k.c.). Co warto podkreślić, we wspomnianym wyroku stwierdzono, że: „ustawa [lutowa] [...] pozwala sądom na zaspokojenie zadośćuczynienia tylko za okres do śmierci uprawnionego, nie daje natomiast podstaw prawnych do naprawienia w drodze zadośćuczynienia krzywd osób najbliższych dla pokrzywdzonego”.

Przejęcie uprawnień do żądania odszkodowania i zadośćuczynienia

W razie śmierci represjonowanego, któremu przysługiwało roszczenie o naprawienie szkody i zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę, uprawnienie to przechodzi na jego małżonka, dzieci i rodziców (art. 8 ust. 1 u.u.n.o.). Wspomnianego „przejęcia uprawnień” nie można utożsamiać z instytucją dziedziczenia²⁵, bowiem uprawnienia te nie należą spadku²⁶, a ich przejęcie opiera się na sukcesji syngularnej²⁷. W wyroku TK z 16 czerwca 2009 r., sygn. akt SK 42/2008, wskazano, że „omawianą instytucję można traktować jako *sui generis* sukcesję z mocy prawa na wypadek śmierci [...] przejęcie uprawnień, o którym stanowi art. 8 ust. 1 ustawy, nie ma nic wspólnego z dziedziczeniem”.

Roszczenia odszkodowawcze „nie powstają samoistnie po stronie wskazanych w ustawie osób, lecz przechodzą na nie z osoby represjonowanej”²⁸. Sąd też wskazuje się w doktrynie²⁹, że ich roszczenia ograniczone są wysokością od-

²⁴ LEX nr 3106008.

²⁵ Wyrok TK z 16 czerwca 2009 r., sygn. akt SK 42/08, OTK-A ZU 2009, nr 6, poz. 85, cyt.: „Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, art. 8 ust. 1 zaskarżonej ustawy nie można łączyć z «prawem dziedziczenia», lecz regulacja ta ustanawia «inne prawo majątkowe» w rozumieniu art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji”.

²⁶ Na przykład wyrok SA w Warszawie z 12 maja 2004 r., sygn. akt II AKa 185/04, OSA 2005, nr 4, poz. 33; W. Borysiak, *Roszczenia następców osoby represjonowanej* [w:] *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, 2013, LEX; W. Borysiak, Art. 922 [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, t. IVA, red. K. Osajda, 2020, Legalis.

²⁷ Na przykład: wyrok SN z 21 października 1999 r., sygn. akt I CKN 215/99, OSNC 2000, nr 4, poz. 83.; wyrok SA w Warszawie z 12 maja 2004 r., sygn. akt II AKa 185/04, OSA 2005, nr 4, poz. 33.; W. Borysiak, *Roszczenia następców osoby represjonowanej*, *op. cit.*; M. Sokołowski, *Roszczenia majątkowe następców osoby represjonowanej*, „Palestra” 1995, t. 39, nr 3–4(447–448), s. 56.

²⁸ W. Borysiak, Art. 922, *op. cit.*

²⁹ M. Sokołowski, *Roszczenia majątkowe*, *op. cit.*, s. 55–56, oraz M. Czekaj, *Sukcesja uprawnień osoby represjonowanej*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 5, s. 7.

szkodowania i zadośćuczynienia, które przysługiwałyby samemu represjonowanemu, gdyby ten żył i dochodził swoich roszczeń. Wskazuje na ten fakt wyraźnie brzmienie przepisu, stanowiącego o „przejściu” odszkodowania i zadośćuczynienia. W literaturze prawniczej podkreśla się, że zarówno prawo do odszkodowania, jak i prawo do zadośćuczynienia przechodzi na osoby uprawnione „bez konieczności spełniania jakichkolwiek dalszych wymogów formalnych np. wytoczenia powództwa o zadośćuczynienie przez represjonowanego”³⁰.

Ustawa lutowa normuje sukcesje w sposób odmienny od dziedziczenia, dlatego „przepisów prawa spadkowego nie można stosować (drodze analogii) do roszczeń przewidzianych w jej art. 8 ust. 1”³¹. W związku z tym ustawowe zasady dziedziczenia nie znajdują zastosowania w opisywanym przypadku, a roszczenia z art. 8 ust. 1 u.u.n.o. nabywane są przez uprawnione w przepisie osoby w równych częściach³².

Krąg uprawnionych do występowania w sprawie roszczeń odszkodowawczych w razie śmierci represjonowanego stanowi katalog zamknięty. W związku z tym przyjęć należy, że w sytuacji, gdyby osoba represjonowana powołała do dziedziczenia po sobie w testamencie osoby inne niż małżonka, dzieci czy rodziców, to uprawnienie do odszkodowania i zadośćuczynienia i tak nabędą wyłącznie podmioty wskazane w art. 8 ust. 1 u.u.n.o.³³. Natomiast w sytuacji, w której „nie ma uprawnionych w osobach małżonka, dzieci i rodziców represjonowanego, roszczenie to – jako ściśle związane z osobą represjonowanego – wygasa z chwilą jego śmierci i nie wchodzi w skład spadku po nim”³⁴.

W wyroku SA w Katowicach z 25 stycznia 2000 r., sygn. akt II AKa 9/00³⁵, stwierdzono, że: „Skoro ustawodawca w omawianym przepisie art. 8 ust. 1 zdanie drugie wymienił enumeratywnie osoby, które w razie śmierci osoby represjonowanej mogą domagać się odszkodowania, to nie sposób wbrew temu przepisowi, który jako szczególny i wyjątkowy nie dopuszcza wykładni rozszerzającej, skutecznie twierdzić, że wolą ustawodawcy było rozszerzenie kręgu osób uprawnionych do zgłoszenia żądania odszkodowania i zadośćuczynienia na innych jeszcze spadkobierców, nie będących osobami tam wymienionymi”. Stanowisko to zostało potwierdzone w wyroku SN z 13 stycznia 2021 r., sygn. akt I NSNk 3/20³⁶, w którym stwierdzono, że: „Roszczenia odszkodowawcze, czy prawo do zadośćuczynienia dotyczą osoby represjonowanej, a nie jej najbliższych, np. dzieci. W wypadku śmierci osoby represjonowanej, o której mowa w art. 11 ust. 1 ustawy [lutowej],

³⁰ W. Borysiak, 4.2.8. *Roszczenia następców osoby represjonowanej*, *op. cit.*

³¹ M. Sokołowski, *Roszczenia majątkowe*, *op. cit.*, s. 60.

³² W. Borysiak, Art. 922, *op. cit.*

³³ A. Kawalko, Art. 922 [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, 2019, LEX.

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ LEX nr 1286729.

³⁶ LEX nr 3106008.

przysługujące jej uprawnienia do żądania od Skarbu Państwa odszkodowania za poniesioną szkodę i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, przechodzą na osoby wymienione w art. 8 ust. 1 ustawy [lutowej], to jest na małżonka, dzieci i rodziców”.

Wspomnieć należy jednak, że w orzecznictwie obecny jest pogląd prezentujący zgoła odmienne stanowisko. Niemniej, w podnoszonej materii przeważające jest podejście przytoczone powyżej. Otóż, w uchwale siedmiu sędziów SN z 5 października 1995 r., sygn. akt I KZP 23/95³⁷, wskazano, że w razie śmierci następcy uprawnionego podmiotu roszczenie o odszkodowanie wchodzi w skład spadku po nim, a roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne tylko wtedy, gdy zostały spełnione przesłanki z art. 445 § 3 k.c. Stanowisko to zostało podzielone w wyroku SA w Warszawie z 28 grudnia 2005 r., sygn. akt II AKa 408/05: „Roszczenie o odszkodowanie za poniesioną szkodę, a w określonych warunkach także roszczenie o zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, które na mocy art. 8 ust. 1 zdanie drugie ustawy [lutowej] przeszło na następców osoby represjonowanej należy do spadku po tym następcy”.

Abstrahując od powyższego, a podkreślając rehabilitacyjny charakter ustawy lutowej, wskazać należy, że zgodnie z art. 13 u.u.n.o. koszty postępowania w sprawach objętych zakresem ustawy ponosi Skarb Państwa. Dodać również trzeba, że na podstawie art. 9 u.u.n.o. sąd może zasądzić od Skarbu Państwa, niezależnie od odszkodowania i zadośćuczynienia, pokrycie, w całości lub części, kosztów symbolicznego upamiętnienia osoby niesłusznie represjonowanej, jeśli jej śmierć była skutkiem wykonania orzeczenia uznanego za nieważne.

Kończąc powyższe rozważania, należy przywołać za wyrokiem SN z 10 sierpnia 2007 r., sygn. akt II CSK182/07³⁸, że „jedyną podstawą roszczeń o rekompensatę za szkody oraz zadośćuczynienia za krzywdy dla ofiar represji okresu stalinowskiego są przepisy ustawy [lutowej] [...]. W konsekwencji żądania oparte na prawie cywilnym lub aktualnie obowiązującej Konstytucji są bezpodstawne”.

Podsumowanie

- Podstawą roszczeń o odszkodowanie za szkody oraz zadośćuczynienia za krzywdy dla ofiar represji okresu stalinowskiego są przepisy ustawy z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego.
- Podstawową przesłanką warunkującą dochodzenie roszczeń jest, co do zasady, stwierdzenie nieważności orzeczenia wydanego przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub przez organy pozasądowe w okresie od rozpoczęcia ich działalności na ziemiach polskich, począwszy od 1 stycznia 1944 r. do

³⁷ OSNKW 1995, nr 11–12, poz. 73.

³⁸ „Monitor Prawniczy” 2007, nr 17, poz. 931.

31 grudnia 1989 r. Nieważność orzeczenia stwierdza się między innymi wówczas, gdy czyn zarzucony lub przypisany był związany z działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego albo orzeczenie wydano z powodu takiej działalności.

- Prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia od Skarbu Państwa przysługuje także osobom, wobec których stwierdzono nieważność orzeczenia wydanego za opór przeciwko kolektywizacji wsi oraz obowiązkowym dostawom.
- W razie śmierci osób represjonowanych uprawnienie żądania odszkodowania za poniesioną szkodę i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę przechodzi na małżonka, dzieci i rodziców. Według dominującego stanowiska uprawnienie to nie jest związane z instytucją dziedziczenia, lecz opiera się na sukcesji syngularnej i dlatego nie wchodzi do masy spadkowej po represjonowanym.

Bibliografia

Akty prawne

■ Obowiązujące

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.

Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. 2020, poz. 1740, ze zm.

Ustawa z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, t.j. Dz.U. 2020, poz. 1820.

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz.U. 2020, poz. 30, ze zm.

■ Nieobowiązujące

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 9 lutego 1945 r. o obowiązkowych dostawach zbóż, gryki, prosa, ziemniaków, siana, słomy, nasion oleistych, strączkowych i strączkowych pastewnych, Dz.U. nr 6, poz. 23.

Dekret PKWN z 18 sierpnia 1944 r. o wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach zbóż i ziemniaków dla państwa, Dz.U. nr 3, poz. 9.

Orzecznictwo

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 16 czerwca 2009 r., sygn. akt SK 42/08.

Uchwała siedmiu sędziów SN z 5 października 1995 r., sygn. akt I KZP 23/95.

Wyrok Sądu Najwyższego z 21 października 1999 r., sygn. akt I CKN 215/99.

Wyrok Sądu Najwyższego z 17 stycznia 2001 r., sygn. akt II KKN 351/99.

Wyrok Sądu Najwyższego z 10 sierpnia 2007 r., sygn. akt II CSK182/07.

Wyrok Sądu Najwyższego z 13 stycznia 2021 r., sygn. akt I NSNk 3/20.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 20 listopada 1991 r., sygn. akt I KZP 25/91.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 6 marca 1997 r., sygn. akt IV KKN 78/96.

- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 9 sierpnia 2001 r., sygn. akt V SA 3623/00.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 25 stycznia 2000 r., sygn. akt II AKa 9/00
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 27 lutego 2003 r., sygn. akt II AKa 12/03.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 12 lutego 2004 r., sygn. akt II AKa 6/04.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 12 maja 2004 r., sygn. akt II AKa 185/04.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 13 stycznia 2005 r., sygn. akt II AKa 260/04.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 28 grudnia 2005 r., sygn. akt II AKa 408/05.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 12 kwietnia 2018 r., sygn. akt II AKa 124/18.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 9 grudnia 1992 r., sygn. akt II AKz 204/92.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 24 czerwca 1992 r., sygn. akt II AKz 78/92.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 3 marca 1993 r., sygn. akt II AKz 2/93.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 7 kwietnia 1993 r., sygn. akt II AKz 85/93.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 13 marca 1997 r., sygn. akt II AKz 12/97.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 13 sierpnia 2008 r., sygn. akt II AKo 175/08.
- Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 6 października 2008 r., sygn. akt II AKz 317/08.

Literatura

- Borysiak W., Art. 922 [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, t. IVA, red. K. Osajda, 2020, Legalis.
- Borysiak W., *Roszczenia następców osoby represjonowanej* [w:] *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, 2013, LEX.
- Cioch P., *Postępowanie odszkodowawcze* [w:] *Odpowiedzialność Skarbu Państwa z tytułu niesłusznego skazania*, 2007, LEX.
- Cioch P., *Unieważnienie orzeczenia skazującego* [w:] *Odpowiedzialność Skarbu Państwa z tytułu niesłusznego skazania*, 2007, LEX.
- Czekaj M., *Sukcesja uprawnień osoby represjonowanej*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 5.
- Kawałko A., Art. 922 [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI, *Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Fras, M. Habdas, 2019, LEX.
- Sokołowski M., *Roszczenia majątkowe następców osoby represjonowanej*, „Palestra” 1995, t. 39, nr 3–4(447–448).
- Stanowska M., *Wydanie orzeczenia wobec osób przeciwstawiających się kolektywizacji wsi lub obowiązkowym dostawom* [w:] *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, t. VII, red. K. Ślęzak, 2014, LEX.
- Stanowska M., *Zakres dopuszczalności stwierdzenia nieważności orzeczenia w postępowaniu rehabilitacyjnym* [w:] *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, t. VII, red. K. Ślęzak, 2014, LEX.
- Sychta K., *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956*, Katowice 2006.